

Fattigdom og nøjsomhed

v. Jesper Bækgaard og Line Lee Horster, Give-Egnens Museum

Indledning

På Give-egnen er vi på de fattige jorde. Sandet og heden har præget og præger selvopfattelsen. Nøjsomheden har trivedes. Der har været tale om et udkantsliv. I denne fremstilling af egnen får man nemt opfattelsen af, at Give-egnens hede-bønder har været særlig fattige. Det er en opfattelse, som kan underbygges i de samtidige beskrivelser af hede-bønderne generelt, men i 1995 udgav Peter Henningsen bogen ”Hedens Hemmeligheder”, som overbevisende gjorde op med datidens beskrivelser. Peter Henningsens undersøgelse baserede sig mestendels på Grindsted-egnen, men en række af hans konklusioner kan udstrækkes til hedens bønder generelt.

Baggrunden for Henningsens undersøgelse var at bore i forestillingen om den jyske hedes historie, som i den generelle historieskrivning er blevet beskrevet som en fattig udørk med en befolkning, der måtte kæmpe for at holde sulten fra døren.¹ På baggrund af sin undersøgelse konkluderer Henningsen, at heden kom til at ligne resten af Danmark omkring år 1900, men det betød ikke, at hedens bønder frem til 1900 var dårligere økonomisk stillede end resten af de danske bønder. De jyske bønder havde i sidste halvdel af 1700-tallet gode kår. Hvor den østdanske bonde kom i problemer, når høsten slog fejl, så havde hede-bonden flere muligheder for at tjene penge, såsom handel med stude, hosebinding og andre bierhverv. Dette førte til, at den vestjyske bonde ligefrem var bedre økonomisk stillet end de østdanske bønder.² Peter Henningsen skriver: ”Der er således intet, der tyder på, at hede-bonden i det 18. og begyndelsen af det 19. århundrede var fattig. Hverken skifter eller samtidige beretninger kan bekræfte denne antagelse. Tværtimod fortæller kilderne klart og utvetydigt, at hede-bonden oftere var heldigere stillet end sine østdanske standsfæller.”³

Men kan det nu også passe for Give-egnens bønder? Vi har jo en forestilling om, at det på de ringeste jorde var en daglig kamp for overlevelse. I Peter Henningsens bog ”Hedens Hemmeligheder” har han et afsnit

med titlen ”Livsvilkår og landbrug på heden.” I dette afsnit gennemgår Peter Henningsen skifter efter gårdmænd i seks hedesogne i området omkring Grindsted.

Henningsens undersøgelse er den direkte inspiration til museets undersøgelse af velstanden hos gårdmændene på Give-egnen. Vi har derfor gennemgået skifter efter gårdmænd og disses hustruer fra 1750-1900. Peter Henningsens undersøgelse går kun til 1830, men ud fra en antagelse om at Give-egnen var tyndere befolket i de tidligere perioder, har vi fra start også haft et ønske om at kunne belyse en senere periode. Dette er blevet endnu mere aktuelt, efter at selve undersøgelsen gik i gang. Antallet af relevante skifter for perioden 1750-1799, som det er lykkedes at finde via statens arkiver, beløber sig kun til ti i alt, og fra flere af sognene er der ingen, så derfor er hovedfokus for undersøgelsen lagt på perioden 1799-1900.

Skifter efter Give-egnens gårdmænd

Af ressourcemæssige årsager har vi været nødt til at vælge nogle sogne ud, nemlig Give, Thyregod, Vester, Ringive og Givskud. Disse er valgt ud fra en formodning om, at den deciderede hedebonde har eksisteret i disse sogne. I undersøgelsen er medtaget alle de skifter, vi har kunnet identificere som værende skifter efter gårdmænd eller deres koner i perioden 1750-1900. Det beløber sig til 192 skifter, og af disse er det kun 9, der viser underskud.

Henningsen opstiller et skema, hvor han viser, at af selvejerskifterne er der i perioden 1800-1830 61 med overskud og 15 med underskud. For Give-egnens vedkommende gælder det, at der i perioden 1799-1839 er 94 skifter med overskud og 9 skifter med underskud. Når Henningsen på baggrund af dette konkluderer, at selvejerne på den jyske hede var godt ved muffen i hele den undersøgte periode, så kan hans konklusion altså udbredes til Give-egnens bønder, hvor andelen af skifter med overskud er endog endnu højere end omkring Grindsted. Det kan i samme forbindelse nævnes, at de ti skifter i vores undersøgelse, der er fundet før 1799, alle viser overskud.

Skifterne efter gårdmændene på Give-egnen viser altså generelt overskud, men ligeså interessant er det, hvor store disse overskud var.

Som det fremgår af tabel 1, ligger de fleste overskud i skifterne mellem 101 og 2000 rigsdaler, selvom der også er en mindre gruppe med betydelige overskud. Hvis man yderligere zoomer ind på gruppen af skifter med et overskud på 101-2000 rigsdaler, ser det således ud:

Tabel 2 – Overskud mellem 101-2000 rigsdaler
Overskuddet for gruppen 101-2000 rd. for alle sognene

Overskud i intervaller	Antal
101-250 rd.	22
251-500 rd.	33
501-750 rd.	12
751-1000 rd.	24
1001-1250 rd.	7
1251-1500 rd.	7
1501-1750 rd.	4
1751-2000 rd.	6
Total 8	115

værd lige at se særskilt på de ni skifter fra før 1800, der fordeler sig således (tabel 3):

Tabel 1 – Størrelsen af overskud
Overskud i intervaller for alle sognene

Overskud i intervaller	Antal
Overskud fra 0 - 100 rd.	23
Overskud fra 101-2000 rd.	115
Overskud fra 2001-4000 rd.	27
Overskud fra 4001- 6000 rd.	10
Overskud fra 6001 rd. og opefter	7
Underskudsskifter i alt	9
Total	191

Tabel 2 viser at hovedvægten ligger i den lavere ende, og samlet set viser tabellerne 1 og 2, at 114 ud af 182 skifter (62,6%) har et overskud på under 1000 rigsdaler. En forholdsvis stor gruppe på omkring en ottendedel af skifterne ligger med et overskud på under 100 rigsdaler.

Overskuddene er større i undersøgelsen af Give-egnen, end de er i Henningsens undersøgelse, men andet ville også være underligt, da vores periode strækker sig længere op i tid. Derfor er det også

Tabel 3 – Skifter fra før 1800. Årstallet for skiftet og overskuddet i rigsdaler

År	1762	1763	1775	1777	1792	1795	1796	1799	1799	Total
Overskud	12	33	67	24	104	13	642	22	474	1391

Skifterne fra før 1800 viser et gennemsnitligt overskud på 154 rd. ($1391 / 9 = 154$ rd.), og om end det er for få skifter til at kunne udtale sig skråsikkert, så er der intet i de skifter, der tyder på, at Give-egnen i denne periode havde en væsentlig fattigere bondestand end egnen omkring Grindsted.

Den nedenstående tabel 4 viser overskuddenes størrelse for resten af den periode, som Henningsens undersøgelse dækker, nemlig 1800-1830.

Som det ses af tabel 4 og 5, kan det siges om de perioder, hvor undersøgelserne er sammenlignelige, at intet tyder på, at Give-egnens bønder var dårligere stillede end deres kollegaer mod vest og syd.

Tabel 4 - Overskud i perioden 1800-1830

Overskud rd.	0-100	101-300	301-1000	1001-2000	2001-4000	4000+	Total
Antal skifter	16	17	23	5	4	1	66

Tabel 5 – Henningsens undersøgelse 1800-1830⁴

Overskud rd.	0-100	101-300	301-1000	1001-2000	2001-4000	4000+	Total
Antal skifter	37	19	15	2	1	-	74

Konklusion på sammenligninger med Henningsens undersøgelse

Ved en gennemgang af skifter efter gårdmænd og -koner på Give-egnen i perioden 1799-1900 og en sammenligning med Peter Henningsens lignende undersøgelse for Grindsted-egnen i perioden 1750-1830 kan det konkluderes, at intet tyder på, at Give-egnens bønder i den sammenfaldende periode viser nogen tegn på at være dårligere stillet økonomisk end deres kollegaer længere vest- og sydpå. Ej heller tyder

noget i skifterne på, at Give-egnens bønder i perioden fra 1830-1900 oplever en tilbagegang i de økonomiske levevilkår. Henningsen konkluderer ud fra sine øvrige undersøgelser, at omkring år 1900 kommer hedens bønder til at ligne resten af deres kollegaer i det øvrige land i forhold til erhverv og arbejdsmetoder.

I perioden frem til 1900 kan vi konkludere, at Give-egnens bønder klarede sig udmærket, og i alt overvejende grad havde en velstand, der afspejler sig i, at et overskud er til stede i skifterne. Det er få, hvor det viser sig, at der ikke har været en eller anden form for overskud i boet, og disse ligger i den første halvdel af 1800-tallet. I anden halvdel af 1800-tallet er der ingen af de Give-bønder, der har efterladt sig skifter, der har haft et samlet underskud i boet. Dermed må det også konkluderes, at de mange genstande i museets samling, der afspejler en udpræget nøjsomhed, ikke er et udtryk for at den deciderede hedebonde fra Give-egnen var fattigere end andre bønder.

Forholdene i de enkelte sogne

For de lokalt interesserede kan det også være interessant at se forskellene mellem de enkelte sogne. Hvis vi vender tilbage til perioden 1800-1900 og går mere i detaljer med de enkelte sogne, ser billedet således ud:

Tabel 6 - Fordeling af over- og underskud for hvert sogn

Overskud i rd./Sogn	0- 100 rd.	101-2000 rd.	2001-4000 rd.	4001-6000 rd.	6001 rd. +	Total
Vester	1	12	1	2	1	17
Give	6	31	11	2	2	52
Givskud	2	24	4	2	1	33
Ringive	5	19	5	0	1	30
Thyregod	9	29	6	4	2	50
Total	23	115	27	10	7	182

Som det ses, kan der ikke aflæses nogen væsentlige forskelle på de fem sogne. Nok er der afvigelser, men de er ikke store nok til at tegne et generelt billede. Igen kan vi få yderligere detaljer frem om den største gruppe mellem 101-2000 rigsdaler (tabel 7) og gruppen fra 2001-4000 rigsdaler (tabel 8).

Tabel 7 - Skifter med 101-2000 rd. i overskud fordelt på sognene

Overskud i rd./Sogn	101-250	251-500	501-750	751-1000	1001-1250	1251-1500	1501-1750	1751-2000	Total
Give	8	5	4	5	3	1	2	3	31
Givskud	6	7	1	5	1	2	1	1	24
Ringive	2	6	3	3	2	2	1	0	19
Thyregod	5	11	3	6	1	2	0	1	29
Vester	1	4	1	5	0	0	0	1	12
Total	22	33	12	24	7	7	4	6	115

Tabel 8 - Skifter med 2001-4000 rd. i overskud fordelt på sognene

Overskud i rd./Sogn	2001-2250	2251-2500	2501-2750	2751-3000	3001-3250	3251-3500	3501-3750	3751-4000	Total
Give	1	1	0	2	0	2	4	1	11
Givskud	1	0	0	0	0	2	1	0	4
Ringive	1	1	1	0	0	2	0	0	5
Thyregod	0	3	0	0	0	0	0	3	6
Vester	0	1	0	0	0	0	0	0	1
Total	3	6	1	2	0	6	5	4	27

Disse detaljeringer (i tabel 7 og 8) giver et indtryk af, at Give Sogn var det mest velstående, efterfulgt af Thyregod Sogn. I den anden ende af skalaen finder vi Ringive og Vester Sogne, som de fattigste sogne. På den anden side, vil det måske overraske nogen, at forskellen mellem sognene ikke er større, end den er. Der kan i hvert fald ikke konkluderes entydigt.

Yderligere overvejelser omkring undersøgelsens resultat

Henningsen har i sine konklusioner omkring hedebondens velstand ikke nogen direkte sammenligninger med bønder uden for heden, da direkte sammenlignelige undersøgelser mangler. I stedet må Henningsen konkludere ud fra en generel viden om bøndernes velstand. Vi har ingen grund til at sætte spørgsmålstegn ved denne viden, men det ville stadig kunne forøge værdien af vores undersøgelse, hvis der blev lavet en lignende undersøgelse for eksempelvis et område i Østjylland til sammenligning. Der ville i så fald være mulighed for at vende tilbage til vores database over skifterne fra Give-egnen og måske uddrage nye konklusioner.

Dele af Give-egnens befolknings opfattelse af deres egns armod kan dog få lov at blive stående endnu. Vores undersøgelse går op til 1900. Ifølge Peter Henningsen var det i denne periode, at man kan tale om hede bønderne som værende anderledes end andre bønder. Det er muligt at forestille sig, at overgangen til et landbrug, der mindede om de østdanske bønders produktionsmetoder, rent faktisk medførte et relativt velstandsfald for hede bønderne i forhold til deres kollegaer østpå, fordi hede bøndernes jorde trods alt var dårligere egnet til de moderne dyrkningsmetoder. Det må en anden undersøgelse svare på.

En anden overvejelse går på nøjsomheden. Nøjsomheden anser vi på museet som værende en kvalitet. Et nødvendigt gode, som gjorde det muligt at overleve ved at udnytte alle ressourcer optimalt. Vi har mange genstande, som illustrerer denne nøjsomhed, hovedsageligt fra det 20. århundrede. Men hvis man læser visse ældre kilder, der beskæftiger sig med landbruget på heden, så bliver nøjsomheden anset som et problem.⁵ Det er nemlig en nøjsomhed, der står i modsætning til stræben efter mere, og som dermed bremser en udvikling på heden.

Det kunne være et interessant mentalitetshistorisk aspekt ved en fremtidig undersøgelse, om nøjsomhedskulturen var et udtryk for en helt nødvendig ressourceudnyttelse, eller den var et hæmmende træk ved en befolkning, der ikke ville risikere noget. Eller måske begge dele.

Litteratur:

Henningsen, Peter. Hedens Hemmeligheder. Overgaard Bøger, Grindsted. 1995.

Henningsen, Peter. I sansernes vold. Landbohistorisk selskab. København. 2006.

Noter:

¹ Henningsen, 1995:16

² Henningsen, 1995:356, 358

³ Henningsen, 1995: 116

⁴ Tabellen er lavet efter Henningsen, 1995: 114

⁵ Se eks. Henningsen 2006 kap. 21-23